

УДК [340.001.73:378.1] (477)

Сущенко Володимир Миколайович, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права і процесу Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено сучасним проблемам реформування юридичної освіти і науки в контексті поєднання України до об'єднаних процесів європейського науково-освітнього простору (Болонський процес).

Автор статті на основі аналізу розвитку вітчизняної юридичної освіти і науки за останні півстоліття спробував знайти відповіді на виклики сьогодення та сформулювати пропозиції щодо загальних підходів до реформування вищої юридичної освіти. У статті також звернуто увагу на оптимізацію організації та проведення наукових досліджень, спрямованих на суспільно-правові явища та правову систему держави, на засадах їх комплексного і системного методологічного аналізу.

The article is devoted to the modern problems of education and science reforming in the context of the European processes of the scientific and education space union (Bologna process).

The author analyzed the development of the national juridical education and science for the last half a century and made an attempt to find the answers for today's challenges. He also formulated propositions as for the common approaches to reform the higher juridical education. The article also pays attention how to optimize the organization and conduct scientific researches, directed at the phenomena in the sphere of our society and law, and

У загальній системі вищої освіти і науки в нашій країні взагалі та в процесах розбудови правової держави зокрема особливе місце мають посідати вища юридична освіта і наука. Обґрунтуванням такого висновку є, на мій погляд, така мотивація :

По-перше, п'ятнадцятирічний досвід державотворення беззаперечно свідчить, що проголошений в Україні конституційний принцип "верховенства права" не може бути втілений у життя без існування високоякісної системи юридичної освіти і науки.

По-друге, вади в існуючому законодавстві України, а також численні проблеми законотворення в нашій державі пов'язані, насамперед, з недостатністю високоякісних вітчизняних наукових досліджень як загальнотеоретичного, так і прикладного характеру. У першу чергу це стосується таких галузей знань, як: філософія права, теорія і практика сучасного державотворення, публічне право, політологія, державно-правовий менеджмент, правнича лінгвістика і законодавча техніка.

По-третє, існуюча система правничої освіти багато в чому успадкувала і деякою мірою законсервувала радянську систему підготовки

юристів як теоретиків, так і практиків. Саме радянській системі правничої освіти були притаманні такі риси, як спотворена корпоративність професії юриста, орієнтація майбутніх фахівців на збереження та розвиток саме примусово-заборонних правових норм, існування, окрім "писаного", ще й "телефонного" права, відсутність реальної публічності в правових відносинах узагалі та в захисті прав людини і громадянина зокрема. Такий стан значною мірою можна вважати об'єктивним, інакше в політично одноманітному, тоталітарному суспільстві просто й не могло бути.

По-четверте, побудова правової держави передбачає, в першу чергу, створення наукового підґрунтя правової системи та відповідної законодавчої і нормативно-правової бази, включаючи її ефективне функціонування у всіх напрямках та складових.

По-п'яте, вкрай низький рівень правової культури і правової свідомості народу та передусім його політичної еліти, а також існуючі проблеми в розбудові традиційних напрямків юридичної науки і практики, особливо таких, як: функціонування судової гілки державної влади, реформування так званої

“правоохоронної і правозастосовчої” діяльності.

Тому саме тепер постає нагальна потреба в підготовці фахівців-правознавців, які б одночасно мали ґрунтовні знання як із суто правничих наук, так і з тих, що віддзеркалюють сучасний стан розвитку суспільства, а саме: інформаційні технології, економіка, екологія, політологія, державне управління, соціологія, військове будівництво, а також науки гуманітарної спрямованості, що охоплюють проблеми загальної медицини, війни та миру, охорони материнства і дитинства, міжнародних та міжетнічних стосунків, культури у всіх її вимірах.

Таким чином, питання сучасної правничої освіти в контексті приєднання України до європейського об'єднаного (Болонського) процесу у сфері освіти і науки, що передбачає універсалізацію вищої освіти, у тому числі професійної, постають на весь зріст і потребують свого розв'язання саме в напрямку її реформування.

Викладені в цій статті пропозиції ґрунтуються на опануванні автором існуючих вітчизняної та окремих зарубіжних систем правничої освіти, власному досвіді науково-педагогічної діяльності та організації навчального процесу і наукових досліджень у різних вищих навчальних закладах України. Ці пропозиції стосуються таких складових:

1. *У сфері добору кадрів майбутніх правників та організації їх вступу до правничих вищих навчальних закладів:*

Основними критеріями оцінки фахового рівня як майбутніх, так і нині практикуючих юристів є рівень їх загальної культури в поєднанні зі знаннями правничої теорії та практики в системі їх загальної і професійної підготовки.

Зауважимо, що існуюча дотепер у багатьох вищих навчальних закладах України система вступних іспитів до юридичних навчальних закладів потребує серйозного реформування як така, що недостатньо забезпечує об'єктивність оцінювання знань і професійної придатності майбутніх правників та певною мірою сприяє зниженню рівня їх фахової підготовки. До речі, система організації вступних іспитів до ВНЗ узагалі нерідко є одним із джерел соціальної напруженості в суспільстві.

У той же час слід позитивно оцінити вагомість кроків Міністерства освіти і науки України, що здійснюються в останні два роки, на шляху до створення єдиної системи вступу до вищих навчальних закладів на базі застосування методів тестування випускників загальноосвітніх шкіл.

Слід звернути увагу на розробку критеріїв, виходячи з яких оцінюється професійна

придатність абітурієнтів до майбутньої професійної юридичної діяльності, особливо на процедури співбесід, які повинні бути додатковим (поряд із письмовими іспитами) механізмом відбору майбутніх студентів-правників.

Бажано зорганізувати ґрунтовні наукові дослідження з вивчення існуючого досвіду (і позитивного, і негативного) організації вступних іспитів у вищих навчальних закладах України, зокрема – у Національному університеті “Києво-Могилянська академія”, Національному університеті “Острозька академія”, Миколаївському державному гуманітарному університеті імені Петра Могили, Львівському національному університеті імені Івана Франка та інших, сучасного досвіду університетів Росії та інших країн (зокрема Великобританії, Іспанії, Німеччини, Польщі, Чехії, Франції).

Враховуючи неможливість швидкого переходу до ефективної тестової системи вступу до ВНЗ та необхідність значної організаційної роботи для здійснення такого переходу, видається доцільним:

а) створити загальноукраїнську громадську *Координаційну раду з питань удосконалення організації юридичної освіти і науки в Україні як дорадчо-консультативну інституцію*, яка могла б виконувати функцію сприяння обміну досвідом у цій сфері та напрацюванню відповідних експертних рекомендацій для їх подальшого практичного втілення на експериментальній основі в освіті, законопроектній та іншій нормотворчій роботі;

б) розробити довгостроковий (на 10-15 років) та короткостроковий (на 2-3 роки) плани, розгорнути систему науково-дослідних робіт, проведення семінарів, диспутів, конференцій та видання публікацій із проблематики реформування правничої освіти в Україні;

в) підтримати ініціативи, спрямовані на посилення ролі громадських професійних юридичних товариств у процесі підготовки фахівців (організації вступних іспитів до ВНЗ, ліцензування та акредитації навчальних планів і програм зокрема).

2. *У сфері вдосконалення навчального процесу в юридичних вищих навчальних закладах потребують уточнення загальна концепція підготовки фахівців та певна реформація поточного контролю за якістю опанування професійними знаннями, уміннями і навичками.*

Підготовка фахівців із правознавства здійснюється сьогодні в Україні багатьма (понад 200) вищими навчальними закладами, окремі з яких мають багаторічну історію, сталий професорсько-викладацький склад, вагомий авторитет та традиції. Випускники цих вищих навчальних закладів користуються попитом у

роботодавців різних напрямків і спрямувань правничої діяльності.

Разом із тим, система вищої юридичної освіти, що існувала в колишньому Радянському Союзі і багато в чому ще до сьогодні існує в Україні, з об'єктивних чинників не давала більш-менш глибокої професійної спеціалізації майбутніх правників. Тобто всі фахівці-випускники державних (та й приватних) вищих навчальних закладів (за наявності відомчих закладів, що входять до системи правоохоронних органів) мають одну єдину спеціалізацію – “правознавство” і професію – “юрист”, а одержуваний ними диплом бакалавра, спеціаліста чи магістра права априорі дає змогу і право обіймати будь-яку посаду, що потребує правничої кваліфікації.

У той же час, у реальному житті відбувається фахова спеціалізація юриста за окремими напрямками професійної діяльності (компетенції), або ж – за окремими галузями права. Таким чином, незважаючи на опанування тим чи іншим студентом юридичного навчального закладу (факультету) загальною за назвою і формою професією “юрист”, у кінцевому результаті за змістом своєї практичної діяльності він стає все ж таки досить “вузьким” фахівцем права. Ті ж професійні іспити та стажування, які проходять і складають сьогодні адвокати, нотарі, судді як за своїм змістом, так і за процедурою ще далекі від тих вимог, що висуває життя і суспільство перед представниками юридичної професії.

За нинішніх часів, коли важко проходить процес становлення нашої демократичної правової держави, розбудови ринкової економіки та безпосередньо пов'язаних із цим інших видів і форм суспільних відносин, включаючи створення громадянського суспільства, нагальною потребою є розв'язання проблеми поєднання загальноуніверситетської освіти та професійної підготовки юристів. На мій погляд, оптимальним варіантом вирішення цього непростого завдання є створення на базі базової університетської юридичної освіти “Школи права магістрів” для спеціалізованої підготовки юристів як практиків, так і науковців з окремих напрямків правничої науки і практики.

На підставі вищевикладеного, враховуючи існування в Україні загальновідомих та сталих правничих шкіл та з огляду на потреби сьогодення і найближчого майбутнього, що сягає в перші десятки років ХХІ століття, вважаю за доцільне внести деякі пропозиції щодо доповнення й уточнення загальнодержавної Концепції підготовки фахівців правознавства, а саме: проводити спеціалізацію навчального процесу і відповідно підготовки фахівців із права після

отримання студентами бакалаврської юридичної освіти з 2-3-річною програмою підготовки спеціалістів для юриспруденції та магістерською програмою підготовки юристів-науковців, що саме здійснюється в більшості країн Європейського Союзу. Така підготовка могла б здійснюватись у таких напрямках:

- Загальна теорія держави і права (філософські, політологічні та правові проблеми)
- Цивільне, цивільно-процесуальне, господарське (підприємницьке) право та арбітражний процес
- Фінансове та банківське право
- Державне право і управління, адміністративне право і процес
- Міжнародне комерційне (торгівельне) право і міжнародний арбітражний процес
- Законодавча і нормотворча техніка
- Кримінальне та кримінально-процесуальне право, кримінологія
- Правозахисна та правозастосовча діяльність (адвокатська, суддівська, прокурорська)

3. У сфері реформування системи правничої освіти в Україні можна запропонувати таку схему:

а) перший рівень – 1-річний загальношкільний (або поглиблений для профілюючих класів загальної середньої школи) курс “Основи правознавства”;

б) другий рівень – 3-4-річний курс навчання в юридичних коледжах, що здійснюють підготовку бакалаврів права;

в) третій рівень – 2-3-річний університетський курс програм спеціалістів і магістрів права за вище зазначеними напрямками;

г) четвертий рівень – безперервна, протягом усього терміну професійної діяльності перепідготовка та/або підвищення кваліфікації практикуючих юристів і вчених (викладачів) із можливістю навчання в аспірантурі для підготовки й захисту дисертацій.

Таким чином, пропонується відмовитися від освітньо-кваліфікаційного рівня “спеціаліст” і готувати в університетах та академіях лише “бакалаврів” і “магістрів” права з наданням дипломів “магістр права за спеціалізацією науковець” та “магістр права за спеціалізацією юриспруденція”, що повністю відповідає принципам Болонського процесу. Одночасно держава повинна визнати достатність отримання диплома “бакалавр права” для отримання роботи за фахом у більшості юридичних установ, департаментів тощо на переважній більшості посад, що дозволяють надавати суспільству кваліфіковані юридичні послуги.

Можливо, окремо слід розглянути

пропозицію щодо підготовки “спеціалістів права” як другої вищої (післядипломної) освіти, яку особа може здобути на базі вищої неюридичної освіти. Таку освіту можна буде віднести до сфери **перепідготовки** інших фахівців, що вкрай необхідно державі й суспільству не тільки в умовах перехідного періоду, а й у подальшому розвитку нашої країни.

Важливою складовою реформування системи правничої освіти є значне підвищення ролі юридичної громадськості (професійних об'єднань юристів) в оцінці професійної підготовки майбутніх та працюючих юристів. Мається на увазі запровадження складання спеціальних професійних іспитів кандидатами на заміщення певних посад як у державних (управлінських), так і недержавних юридичних установах, включаючи приватні. Тобто наявність свідоцтва (диплома чи атестата) про юридичну освіту не повинна “автоматично” надавати його власникові права на заміщення тієї чи іншої посади, пов'язаної з фахом юриста. Тільки оцінка фахового рівня з боку компетентного журі юристів-професіоналів має надавати остаточне право на професійну правничу діяльність. Саме так відбувається в більшості розвинених країн світу.

Що ж стосується реформування юридичної науки, то зауважимо таке: протягом останніх півстоліть вітчизняна юридична наука розвивалася, на наш погляд, в основному шляхом не завжди виправданої спеціалізації за окремими галузями і “підгалузями” права і, навіть, законодавства. Такий підхід до розвитку юридичної науки, з одного боку, мав і має свої позитивні результати з точки зору поглибленого дослідження окремих проблем і завдань

практики, а з іншого – призводить до невиправданої, вкрай вузької спеціалізації юристів-науковців не тільки лише в галузі окремої правничої науки, але й у її складових. Водночас аксіомою є те, що переважна більшість суспільно-правових явищ і фактів мають комплексний, системний та універсальний характер, де перетинаються: право, політика, економіка, психологія, екологія, медицина. І саме тому нагальною є потреба максимально комплексного, системного їх дослідження, що в кінцевому результаті матиме позитивні наслідки як у сфері нормотворення, так і у сфері правозастосування, де в нас сьогодні існує безліч проблем... У такому контексті потребує організаційного та методологічного вдосконалення система наукових правових досліджень, значного підвищення ролі Академії правових наук України як загальносуспільного Центру їх стратегічного планування, координації і наукової експертизи. Виникає потреба в державній та громадській атестації наукових юридичних шкіл і центрів (кафедр, лабораторій, дослідницьких інститутів тощо), що функціонують у наших вищих навчальних і наукових закладах та часто-густо є розпорошеними в наукових розвідках з багатьма дублюючими функціями і тематиками наукових досліджень.

Вагомими завданнями для всіх гілок влади та їх органів на місцях є безумовне розуміння значення наукової експертизи проєктів законодавчих і нормативно-правових актів, що готуються до схвалення, а також реалізація таких експертних висновків у практичній діяльності цих органів. Потребують якісного вдосконалення наукові дослідження, що